

הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון

ש"י עגנון העלה ביצירתו את תרבותה החמ-רית והרוחנית של יהדות גליציה. ההווי לצור-תיו, מקצועות הפרנסה, הלכות דרך-ארץ, תור-מים הרוחניים, השקפות-העולם — כל אלה מצאו בסיפוריו ביטוי מלא וגדוש. ההיקף הרחב של יריעת התיאור, העיצוב האמנותי של הדמויות, הצירוריות המנומרת והמגוונת בתמונות-ההווי, ההעמקה בהעלאת חזיונות-הרוח — כל אלה עושים את יצירתו, "בית-נכאת, השופע גוונים וריחות של תרבות עם-ישראל לדורותיו ולשכ-בותיו". ש"י עגנון קיפל כמעט את כל העולם היהודי לכל מראות חיי האומה הטיפוסיים ביותר; הובלט כאן החותם המיוחד-במינו של הח-יים היהודיים מן העריסה ועד לגסיסה, בחול ובחג, במלאכה ובנופש. אכן, הצד התקיף שביצי-רתו מתגלה בתיאור הדורות הקודמים. ביכולת מופלאה משלב עצמו הסופר בעולמם של הדורות הקודמים האלה, כאילו הוא אחד תמים ושלם, שלא ידע סכסוכים וקרעים שבנפש.

עם זאת ש"י עגנון תקוע בדורו הוא; עם כל זיקתו לעולמם של האבות, גילה יכולת רבה בעיצוב עולמם של הבנים, במתן ביטוי אמנותי לעולמו של הדור החדש.

לעומת האידיאליזציה של שיבוש בדורות שעברו, בשעה שהיהודים שבגליציה היו עוד "יראים ושלמים", מגולל הוא כתב-אשמה חמור, ברנר, על התנועה הציונית הצעירה בעיר זו, שמייצגת את יהדות גליציה כולה באותם הימים. כל הסיפור, "בנערינו ובזקנינו" הוא, בעיקר, ביטוי לאכזבתו וליאשוו מתיקון החברה והאווי-רה בשבוש המשובשת, זו של דורנו אנו. לפנינו גלריה של צעירים יהודים קטני-נפש, עם כל המלל המנופח שבפיהם. בני בעלי-בתים אלה מתבטלים כעפר הארץ בפני מי שעתיד להיות דוקטור ועורך-דין, שאינו יודע צורת אל"ף ואינו

תאב כלל לדעתה. אין בהם משאת-נפש ונעדר כוח האופי. ואופייניים הם בעניין זה המשפטים הבאים: "שאלנו את חברינו שבאו: במה עסקתם כל הלילה? והשיבו לנו: בש"ס קטן. אמר פאול קרקפתא: אני זכיתי בעשרים צ"ל, ועמד ושחק מתוך עניויות. הוסיף מר גוטקיס: וחציין נתן לקופה הלאומית. פאול קרקפתא ציוני נאמן, בכל מקום הוא מעלה את ציון על לבו..." ("בנערינו ובזקנינו"). אותם ה, אקדמאים, שחובשי בית המדרש בעיר מתפעלים מעלייתם הרוחנית, זמנם פנוי לגסוע לפיטשורץ, לעיר סמוכה, לערוך שם נשף ולבלות שעות בשיחות בטלות, לא טעמו טעמן של תורה ותרבות, והסופר שופך עליהם את היצי לעגו, וכדי להבליט את דלותם הרו-חנית הוא מתאר את חיקויים העלוב לסטודנטים הגרמנים במעשי דו-קרב בשל פגיעה בכבוד. זילבר, אחד מגיבורי הסיפור, מזמין את גולד לדו-קרב בגלל, "העליבו" במלה בגברת זילברמאן, שטעתה בהרצאתה בביטוי אחד מתוך בורות. הבריה השפלה ביותר בסיפור הוא מר דייכסל, אקדמאי, ראש הציונים בעיר. הוא קורא לחבורת צעירים לגסוע לפיטשורץ, כי הגיעה שמועה, שפועלים גוצרים פורעים שם ביהודים. החבורה לא מצאה בתחילה פורעים בעיר ועסקה בזלילה במסעדה ובביתו של ראש הציונים בעיירה, וכא-שר נשמע, שהשיכורים משתוללים בחוב, יצאו גיבורי שבוש (בוציאץ') להלחם באגרופיהם ללא מקל-חובלים ביד. דייכסל הסתתר מאחורי גבו של שמואל יוסף צ'אצ'קס. היחיד, שהלם בשיכו-רים, הוא אלכסנדר הפועל הבונדאי, לא מ, בני-טובים", הוא האחד ויחיד המחרף גפשו בפשטות, דמות אחת צנועה בין הרבים המרבים להג.

רב-ת-משמעות היא תמונת השיבה לשבוש; מזדמנים זה עם זה דייכסל עם צורר הפרחים בידו, ואלכסנדר הבונדאי האסור בשלשלאות:

הכבלים עתיקים היו ו
אדומים כדם — — —
אבל פרחיו של
ורעננים". כן הוא תיאור
בסיפור הגדול, "אורח
לת-הקדרות של, "השקי
ישראל לאחר מלחמת-ה
הבהיקה לעגנון בהדרה
שב, "הכנסת כלה", ועתה
לה ובחורבנה. ש"י עגנו
שבוש וכותב תולדותיה
לאחר מלחמת-העולם הגו
לבקום, והוא ניבהל ומת
כע אזניו. כל פגישה וכל
עומים לעולם שנתקטן
איש לעברו, ובנשארם א
אין מרכז המאחד את ה
כל אחד מתחבט בדאגת
לכדו. דאגה זו משחיתה
כל היים ונחת, כל חפץ ו
גיה נמבזה וקמצנות ברג
הסימיות הבהיקה ב
הגלות: אותה תמימות
שהיו פרוודור לא"י. שבו
ימים" לארץ הקדושה. א
לה, לשבוש, בימים מריו
נתפכה מאד בחפירת הנ
אחים; אלימלך נפגע
אין דעתה סובלת אלא מ
תוסה של שבוש, ורק ז
ומבקט עקבות ילדותו ב
העקורים מקרקע. האורת
שהיה — אבד ואיננו. מה
אנשי עירו עולה יגון ע
וכסם שבימי התפארת ר
לאות את אשר ראה בו
אלמנותה. ירמיהו קונן
אנו, כשאנו באים לקונן
אנו מספיקים אם נאמר
אלמנה ממש בלא כף הד
שולי הזמן נגזרה גזירת
פרת בחבלי הגסיסה;

הוא אין בהם משאת-נפש ונעדר ייניים הם בעניין זה המשפטים את חברינו שבאו: כמה עסקתם יבנו לנו: בש"ס קטן. אמר פאול ייתי בעשרים צ"ל, ועמד ושתק סיף מר נוטקיס: וחציין נתן פאול קרקפתא ציוני נאמן, בכל את ציון על לבו... (בנערינו ו ה, אקדמאים, שחובשי בית פעלים מעלייתם הרוחנית, זמנם שורץ, לעיר סמוכה, לערוך שם ות בשיחות בטלות, לא טעמו והרבות, והסופר שופך עליהם כדי להבליט את דלותם הרו- את חיקויים העלוב לסטודנטים דו-קרב בשל פגיעה בכבוד. רי הסיפור, מזמין את גולד ל-דו- יבו במלה בגברת זילברמאן, ה בביטוי אחד מתוך בורות. יותר בסיפור הוא מר דייכסל, יונים בעיר. הוא קורא לחבורת פיטשורץ, כי הגיעה שמועה, פורעים שם ביהודים. החבורה ה פורעים בעיר ועסקה בזלילה של ראש הציונים בעיירה, וכא- כורים משתוללים ברחוב, יצאו צאצ' (להלחם באגרופיהם ללא דייכסל הסתתר מאחורי גבו צאצ'קס. היחיד, שהלם בשיכו- ר הפועל הבונדאי, לא מ, בני- ר ויחיד המחוקק נפשו בפשטות, בין הרבים המרבים להג. היא תמונת השיבה לשבוש; זה דייכסל עם צרור הפרחים הבונדאי האסור בשלשלאות:

הכבלים עתיקים היו וכבר העלו חלודה, והיו אדומים כדם — — — ניתו דמו על הכבלים — — אבל פרחיו של מר דייכסל היו חדשים ורעננים". כן הוא תיאור עולם הבנים בגליציה. בסיפור הגדול, "אורח נטה ללון", ניתנה מגי- לת-הקדרות של, "השקיעה לעולמים" של גולת ישראל לאחר מלחמת-העולם הראשונה. שבוש הבהיקה לעגנון בהדרה ובזווה, בימי ר' יודל שב, הכנסת כלה, ועתה גראתה לו שבוש באב- לה ובחורבנה. ש"י עגנון, רושם רשימותיה של שבוש וכותב תולדותיה בימי תפארתה, חוזר לאחר מלחמת-העולם הגדולה, כ, "אורח נטה ללון" למקום, והוא גיבהל ומתפלץ למראה עיניו ולמש- מע אזוניו. כל פגישה וכל מראה-עינים הם גילויים עגומים לעולם שנתקטן ונתחלל. בני העיר נזוור איש לעברו, ובנשארים אין עניין, אין רגש מאחד, אין מרכז המאחד את הלבבות ומחמם את הרוח. כל אחד מתחבט בדאגת הפרנסה, המייבשת את לשדו. דאגה זו משחיתה בתושבי שבוש כל רגש של חיים ונחת, כל הפץ ושאפה לחיי רוה. קבצ- נות נמבזה וקמצנות ברגשי אנוש מתגלות לאורח. תמימות הבהיקה בשבוש, ועליה נתקיימה הגלות; אותה תמימות קיימה את כל שבושינו, שהיו פרוודור לא"י. שבוש שלחה ציריה, בלבב ימים" לארץ הקדושה. אבל התמימות לא עמדה לה, לשבוש, בימים מרים ונמהרים. דניאל ב"ח נתפכה מאד בחפירת המלחמה, שנכרתה בקבר אחים; אלימלך נפגע והשכיל; אראלה ב"ח אין דעתה סובלת אלא מה שהשכל מחייב. נחרב תומה של שבוש, ורק האורח, שנטה ללון בה, ומבקש עקבות ילדותו בה, מתחקה על שרשיה העקורים מקרקע. האורח רואה עתה בחוש, כי מה שהיה — אבד ואיננו. מהרתוריהם וממעשיהם של אנשי עירו עולה יגון עמוק, יגון עזובי-החיים. וכשם שבימי התפארת רשם הסופר קו לקו, אות לאות את אשר ראה בה, כן הוא עושה בימי אלמנותה. ירמיהו קונן, "היתה כאלמנה", ואולם אנו, כשאנו באים לקונן על חורבן אחרון, אין אנו מספיקים אם נאמר היתה כאלמנה, אלא אלמנה ממש בלא כף הדמיון". בעטיים של נח- שולי הזמן נגזרה גזירת כלייה על העיירה המפר- פרת בתבלי הגסיסה; תווי-המוות חרותים על

הושביה האחרונים של שבוש, ובגורלם ובחיייהם הם משקפים את גורל העם וחיי בגולה. זכרון חיי א"י החדשה הם בגופו של הספר העצוב הזה כעין הילה של זוהר רחוק על גוף הבלה במכאוב. אלומות אלומות של נפשות קשו- רות לחזון הארץ: עפר משם, מכתב משם, נסיעה לשם. והאורח אינו פוסק מלדרוש בבית-המדרש הישן בגאולת א"י, שהיא הגדולה שבמעשים: "ובארץ ישראל אדם עושה מעשה, יש לו תכלית, ואם לא לשם עצמו, הרי למי שיבוא אחריו". וכן הוא מספר בשבחם של החלוצים בא"י, עד שגם רב דמתא — המקטרג — בעל-כרחו יענה. אמן.

בסיפור הארצי-ישראלי הגדול, "תמול-של- שום" ניתן ביטוי אמנותי מקורי ורב-עניין למפעל של בניין הארץ בתקופת העליה השנייה. הסיפור מלבד ערכו וחשיבותו האמנותית מתעלה למד- רגה של מקור היסטורי חשוב לתולדות הישוב בדורנו.

ש"י עגנון, בסיפור זה, הוא כרוניסטן של המציאות. הכול כאן מסתמך על העובדה. אולם רב הוא כוח הראייה וכוח הציור, שבו הוא מצרף פרטים ופרטי פרטים, באמיתות צבעיהם וגווי- הם. כוחו של המספר כאן בקטנות, הלא גיבוריו אינם גיבורי עליה גדולים, אלא אנשים קטנים, העושים מעשים קטנים. החיים אינם רצופים מאו- רעות גדולים, אלא מעשי יום-יום, דאגות וטרדות, ששונות ויגונות, ולאמיתו של דבר בעיקר יגונות. עם זאת אמת אמנותית גדולה עולה בסיפור, שיסודה באידיאה החופפת את אמת המציאות. הניגלה קיים לעצמו קיום מלא, ובאותה שעה אינו אלא פרוודור להוויה משוערת וחזויה. לא שהאמן עושה בלהטי סמל; אלא המציאות מפר- לשת מאליה. עולם יהודי כאן, שנושא עמו חסד על אף כל העוני שבו. האמונה בחזון של גאולת אדם וגאולת עולם, היא היוצרת כאן את הרקע הנכון לחיים דלים אלה, מטילה עליהם חובה וייעוד, והופכת את האנשים הקטנים כולם, לנושאי אידיאה. גם האכרים קשוחי-הלב שבפתח-תקווה, גם הבנאים קצרי-הרוח בירושלים, הופכים, בכוח האור העל-אישי הנופל עליהם, לאנשים הנושאים בעולה של אידיאה אנושית גדולה.

יצחק קומר, גיבור הסיפור, הוא רק חוליה קטנה באותה שרשרת ארוכה של אישים, שכולם משתלבים והולכים לאיזו אחדות גדולה. הדור הרביעי, יצחק קומר, „גומר את נכסיו“ של ר' יודל („הכנסת כלה“), ש„שלושה דורות נתבסמו מאוצריו“ לא רק מהבחינה החמרית. אותו דור רביעי מתחיל לתפוס את תכלית האומה בדרך חדשה; אפילו האדם התמים אינו חי עוד בתוך הוודאות של הדורות הראשונים. ערכי העבר הת-מוטטו, והדור החדש רואה את עצמו עוזב לנפשו: „לא נעשה לו נס, ולא מצא ממון, כדרך שמצא זקנו“, ר' יודל נהפך כאן לקנה-מידה של בטחון, שלא יחזור עוד לעולם. ב„הכנסת כלה“ הוא מציאות, ב„תמול שלשום“ הוא אגדה, העולה פעם בפעם, כדי להזכיר לנו, מה אכזרית ומחוס-רת-ישע היא תקופתנו. אבל יצחק „חברנו“ מקווה בעומק-לבו גם הוא לנס, ויודע להתרונן עם הריקות ועל אף הריקות, ובוה בא לבטא את התכונה של אותו דור, החי מתוך „היאוש הבו-גח“, כפי שקרא לתכונה זו א. ד. גורדון. יצחק קומר הוא בחור שכל חייו צניעות ותמימות, ושדרך הצניעות והתמימות שלו, עוברים לפנינו כל הגילויים האנושיים של אותו דור ושל אותה תקופה. בעצמו לא זכה להיאחו במעשה הגדול החלוצי, כבני מושב עין-גנים שעל-יד המושבה; הוא בחר בעבודת הצבעות, שמידת הטובה והתו-עלת שבה גלויה. נפשו של קומר כואבת את כאב הצייר הירושלמי, שדמותו היא מן המופל-אות בירושלים החדשה; קומר משתתף בצער סוניה, והוא חרד לגורלה ומוכן לסלוח לה את קלות-ראשה ולארש לו אותה לאשה; וביחד, לבו מתמלא רחמים למראה בתם התמימה וה-מכונסת בתוך עצמה, ורחמים אלה הופכים בהם-שך הימים לאהבה עמוקה וגורלית. בכל ישותו של יצחק קומר מתגלה הכנעת סבלנות, המבינה הכול וגושאת בכל, חרדה לכול ומיטיבה לכול. בעיניו הטובות של קומר אנו סוקרים את המת-ארע בסיפור.

גורל עם וגורל אדם בדור שירדה עליו שואה מבקש ביטוי ביצירת עגנון. בסיפוריו האחרונים אנו חשים בהתלבטותו של הסופר ומאבקו על עיצוב נושא השואה. בסיפור „עם עצמי“ אנו

קוראים: „שקשים היו מעשי האויב מכוח דמיוני. מרובה כוח דמיוני מכוח המעשים, חוץ מרשעת הגויים, שעולה על כל דמיון“. המספר מתוודה שאין בכוחו לתת ביטוי הולם לגודל הצער והאסון. לנגד עיני המספר עולה דמות רשב"ג, העושה שיר לזכרה של עיר בוציאין שחרבה. המשורר אינו עושה את השיר בדיו, אלא מרחיש בשפתיו. נפשו של המספר „נשמטה מחמת גבורת השיר“, ואינו זוכר את דברי השיר, „ועתה אל מי אפנה, ומי יגיד לי את דברי השיר? החזן הזקן היה חוסה בצל משוררי הקודש — — — ואם יענה לי, יענה בקול נעימתו כבזמן שהיתה עירי קיימת, וכל אנשי עירי קיימים, וכאן — שירי אבל וקינים ונחי על העיר והרוגיה“. ובאין מספר, מעמיק היאוש ותולך. בסיומו של הסיפור עולה הרעיון, כי לא ניתן לסופר לבטא את גודל האסון שפקד את בית-ישראל בדור האחרון.

כך גם בסיפור „לפי הצער — השכר“. אנו קוראים על פייטן קדמון, „שהיו מורים לו באצבע מעלת כל פיוט ופיוט לפי העני שנודמן לו לתוך ביתו“. לעת זיקנה מובא הפייטן לבית-הכנסת ופיוט על עקירת יצחק בוקע מפיו. למחרת היום מבקש הפייטן לכתוב את הפיוט ואינו משכיל לעשות זאת: „התיו הקולמוס ניצוצות של דיו — — — ולא באה כל מלה נכונה ולא שום צורת אות“. מרומז כאן, כי השואה אינה ניתנת לעיצוב אמנותי. אין הפייטן הקדמון מסוגל להעלות על נייר את פיוט העקידה של יצחק אבינו, ואין ש"י עגנון, המספר הגדול, מסוגל לתת ביטוי לעומק השואה שפקדה את העם.

יפים דברי המבקר יעקב רבי, המבקש להשיב על השאלה מדוע לא סיפר עגנון את המשך סיפור חייהם של כמה מגיבוריו, כגון אוכלוסי „תמול שלשום“. „הפגיש עגנון את סיפורו עם אנשים מבקשי תכלית, תכלית חדשה. הפגיש ונרתע. האם מתוך חוסר האימון בעצם המחשבה על בקשת תכלית בזמן הזה, שהיא בכל הנסיבות רק שגיון ותרמית-שווא?“ אבל על עיצוב דמות העולם בזמן הזה עמל הסופר בסיפור-ריו המאוחרים שמפעמת אותם תוגה עמוקה על משמעות שאבדה וטעם החיים שניטל.

ישראל מ. תא-שמע

(הערן)

הקשר בין לשון-עגנון ללע-המפורסמות שהן ראייה לעו: כן, מעטים מאד הם הניתו אשר נערכו בין לשון עגנון י רות, ואפילו אותם מקרים, והם ליער, בהם מעתיק הסופר כמו המקורות, לא אותרו עדיין, ול כל עגנון אל מקורות ספרות סאחרים יותר. חשיבותה של עגנון אין ערוך לה, הן מצד הב ככתבם, והן מצד הסמלים והו בהם. בקורת ספרותית-מקצועיה עבודת חיטוט מקיפה בספרות ה אשר באמצעותה אנו עמלים צפן הסופר, הריהי כמרכבה הה סים. אפשר בנקל להצביע על ביצירתו של עגנון, הן בקטעין בקטעים של שיחה, שפירושים המילולית ממש, נעלמו מטובני גם שמקומות סתומים אלו נוה המפתח להבנת היצירה כולה.

מלאכה זו לא ליום אחד היא יעשנה, אבל אין אחד מחובבי ע רשאי להיבטל ממנה, שהיא כתנן שאם בטל התנאי בטל המעשה. א העור הרגילים, כמילונאים, קונקו מפתחות לספרות ההלכה והאגד קים למלאכה זו, ונדרשת כאן וחיה, מעין בקיאותו של עגנו הדבר גם שמלאכה זו נאה יותר וללומדים, מאשר למבקרי ספרות התורה אומנותם, אלא שמאידך הראשונים, מצויים בדרך-כלל ב